

VYKDOMOJI VALDŽIA IR JOS KADRŲ POLITIKA KLAIPĖDOS Mieste 1945–1957 METAIS

Vasilijus Safronovas

Klaipėdos miesto administracijos įstaigų istorija, ypač naujausių laikų, yra faktiškai netyrinėta. Šiame straipsnyje atsispindi tik dalis šiuo metu tyrinėjamos minėtos temos problematikos. Straipsnio publikavimą padiktavo tam tikros problemos, su kuriomis susiduriama, kai pradedami analizuoti kiti sovietinės Klaipėdos aspektai, neturint supratimo apie administracijos struktūras ir jų įtaką miesto raidai. Be to, svarbu pažymėti, kad būtent šios temos nagrinėjimo prioritetiškumą diktuoja pati sovietų valstybės sistema, kurioje visuomenė priklausė nuo sistemos kur kas labiau nei sistema – nuo visuomenės. Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį į instrumentus, per kuriuos sistema operavo visuomene.

Straipsnyje skaitytojas bus supažindintas su pagrindinėmis pokario Klaipėdoje funkcionavusiomis vykdomosios valdžios institucijomis ir jų struktūrine organizacija. Taip pat bus aptarti kai kurie kadrų politikos Klaipėdos miesto vykdomosios valdžios institucijose aspektai. Straipsnis apima dvylikos pirmųjų pokario metų laikotarpį, nes 1957 m., decentralizuojant SSRS valdymą, vietinės valdžios įstaigoms buvo suteikta daugiau įgaliojimų (vietinio ūkio, butų statybos, vietinės teisėsaugos kontrolės srityse).

Vykdomosios valdžios institucijų struktūra

SSRS valdymo sistema faktiškai susidėjo iš dviejų dalių – partinės struktūros ir tarybinės struktūros¹. Partinei struktūrai Klaipėdos mieste atstovavo miesto partinė organizacija, tarybinei – Darbo žmonių deputatų taryba (DŽDT) ir jos Vykdomasis komitetas (VK). Visos SSRS mastu abiejų valdžios dalių viršūnėje iki mirties 1953 m. buvo tas pats asmuo – Josifas Stalinas, dar karo metais sutelkęs savo rankose tiek Ministrų tarybos, tiek partijos pirmininko postus². Funkcijų ir įtakos atskyrimo prasme (ypač tai lietė žemesnius valdžios struktūrų lygmenis) tokia situacija buvo kiek komplikauta, nes nebuvo aiškiai atskirtos bei apibrėžtos partinės ir tarybinės struktūros įtakos sferos. Ji ėmė keistis tik 1953 m., Georgijui Malenkovui atsisakius partijos sekretoriaus posto Nikitos Chruščiovo naudai, bet pasilikus Ministrų tarybos pirmininko postą³. Jei toks atskyrimas ir turėjo kokios nors įtakos tarybinės struktūros atpalaidavimui nuo partinės struktūros kontrolės, partija SSRS bet kokių atvejų vis dar išlaikė svarbiausią politikos produkuotojo vaidmenį.

Partinė struktūra SSRS susidėjo iš kelių lygmenų, kurie atitiko administracinius-teritorinius vienetų. Klaipėdos miesto partinė organizacija buvo žemesniajame (bet dar ne žemiausiame) partinės struktūros lygmenyje. Miesto organizacijos struktūra atitiko struktūrą, buvusią ir kituose lygmenyse. Ji susidėjo iš pirminių partinių organizacijų, konferencijos, komiteto ir biuro, kurio fakti-

¹ Lietuvių istoriografijoje sovietmečiu paplitusi sąvoka „taryba“ kartais keičiama sąvoka „sovietas“. Šiuo konkrečiu atveju tai nedaroma, kadangi sąvokų „Aukščiausioji taryba“, „Liaudies deputatų taryba“ vartoseną nėra pakitusi, o šiame straipsnyje išskirtas tarybinis valdžios lygmuo ir yra susijęs būtent su minėtomis sąvokomis.

² Дж. Бюффа, *История Советского Союза*, т. 2, Москва, 1994, с. 164, 396 (toliau – Бюффа...).

³ Н. Верт, *История Советского государства 1900–1991*, 2 изд., Москва, 1998, с. 377–378 (toliau – Верт...).

nis vadovas buvo miesto pirmasis sekretorius (be to, į miesto partinę organizaciją įėjo vietinė komjaunimo organizacija etc.).

Pirminės partinės organizacijos, veikusios įmonėse ir įstaigose, pagal VKP(b)⁴ įstatus turėjo vykdyti agitacinį ir propagandinį darbą atitinkamose institucijose. Jų kompetencijoje buvo politinis komunistų auklėjimas ir naujų narių priėmimas į partiją; tarp kitų tikslų minimi tokie kaip kova už darbo drausmę ar nuolatinis rūpinimasis pagerinti kultūrinės-buitinės darbo žmonių sąlygas⁵. Šios įstaigos skleidė partinę propagandą žemiausiuose gyventojų sluoksniuose.

Konferencija buvo reguliariai (paprastai kartą per metus) šaukiamas miesto partinės organizacijos susirinkimas. Jame dalyvaudavo svarbiausių miesto partinių, administracinių, ūkinių struktūrų atstovai, įmonių vadovai. Darbas būdavo organizuojamas pagal iš anksto patvirtintą dienotvarkę ir trukdavo kelias dienas: miesto pirmasis sekretorius privalėjo pateikti metinę ataskaitą, pasisakydavo atsakingi pareigūnai, būdavo aptariamose Klaipėdos aktualijos, susijusios su gamybinių planų vykdymu, komunistų gretų augimu vietoje ir kitais partijos iškeltais tikslais. Paprastai konferencijos, kurioje turėjo būti renkami miesto partijos komiteto nariai, bei iškart po jos rengiamo pirmojo komiteto plenumo, kuriame buvo patvirtinama komiteto biuro sudėtis, darbą stebėdavo iš Vilniaus atsiųsta „prižiūra“, kuri pastaruoju klausimu tardavo svarų žodį. Konferencijos dalyviai patvirtindavo konferencijos nutarimą, kuriame būdavo kritiškai įvertinama miesto komiteto veikla (paprastai nuosaikiomis formuliotėmis) ir numatomos esminės komiteto veiklos gairės.

Komitetas (rus. *Горком*) buvo savotiška vykdomoji institucija, atsakinga ne tiek už miesto konferencijos, kiek apskritai už Komunistų partijos nutarimų realizavimą Klaipėdos mieste. Komiteto sudėtis būdavo tvirtinama konferencijos metu. Jis rinkdavosi į plenumus, kurie vykdavo nereguliariai, ir laikotarpiu tarp konferencijų sprendavo einamuosius klausimus. Iki 1946 m., kai susirinko pirmoji konferencija, miesto komiteto plenumai buvo vadinami bendraisiais miesto partinio, tarybinio ir ūkinio aktyvo susirinkimais. Klaipėdos miesto komitete buvo 41 (1946 m.), 49 (1948–1951 m.), vėliau 51 (1952 m.), 57 (1953–1957 m.) nariai⁶. Tarp narių buvo VK pirmininkas, miesto administracijos darbuotojai, vidaus reikalų struktūrų vietinių skyrių vadovai, miesto prokuroras, laikraščių vyr. redaktoriai, stambių įmonių vadovai, svarbesnių pirminių partinių organizacijų sekretoriai, valstybinio banko miesto skyriaus vadovas etc.

Biuras buvo aukščiausias miesto organizacijos organas. Kaip atskira institucija jis pradėjo funkcionuoti po I miesto partinės konferencijos, kai pirmame komiteto plenumo buvo patvirtinta jo sudėtis. Kaip minėta, tvirtinant sudėtį dalyvaudavo iš Vilniaus atvykę pareigūnai⁷, kurie dažniausiai siūlydavo pirmojo sekretoriaus kandidatūrą, o šis savo ruožtu pasiūlydavo kitų sekretorių kandidatūras. Biuro nariai buvo pirmasis miesto komiteto sekretorius, kiti sekretoriai, VK pirmininkas, vidaus reikalų struktūrų vietinių skyrių vadovai, miesto laikraščio vyr. redaktorius, o srities egzistavimo laikotarpiu (1950–1953 m.) – dar ir Klaipėdos srities pirmasis sekretorius. Tiesioginės biuro funkcijos buvo priimti ir pašalinti vietinius Komunistų partijos narius ir kandidatus, skirti pirminių

⁴ VKP(b) – Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų), 1952 m. pavadinta SSRS Komunistų partija (SSKP). Atitinkamai LKP(b) nuo 1952 m. vadinama LKP.

⁵ N. Mitrockinas, „Biuras, kuris nevykdo savo pareigų“, *Tarybinė Klaipėda*, 1951 05 20, nr. 87 (120).

⁶ Pagal Klaipėdos miesto partinės organizacijos I–XII konferencijų dokumentus: Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), F. 3658, Ap. 3, B. 1; LYA, Ap. 7, B. 1; LYA, Ap. 10, B. 1; LYA, Ap. 12, B. 1; LYA, Ap. 18, B. 1; LYA, Ap. 18, B. 4; LYA, Ap. 20, B. 1; LYA, Ap. 32, B. 1; LYA, Ap. 34, B. 1; LYA, Ap. 34, B. 4; LYA, Ap. 36, B. 1; LYA, Ap. 40, B. 1.

⁷ Po I konferencijos siūlymus teikė LKP(b) CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus. 1948–1950 m. faktiškai Klaipėdos partinės organizacijos „prižiūrėtoju“ buvo tapęs LKP(b) CK biuro narys Eduardas Ozarskis. Formuojant biurą 1950 m., I sekretoriaus kandidatūrą teikė LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Bachmetjevas. Klaipėdos srities egzistavimo laikotarpiu (po 1951 ir 1952 m. konferencijų) siūlymus dėl pirmojo sekretoriaus teikė Klaipėdos srities pirmasis sekretorius Kazimieras Liaudis. Formuojant biurą po VII ir VIII konferencijų, jo nariai oficialiai patys pasiūlė vieni kitų kandidatūras. Tačiau 1954 m. vėl buvo grąžinta ankstesnė praktika, ir siūlymus teikė minėtasis E. Ozarskis (1954 ir 1957 m.) bei Juozas Maniušis (1955 m.).

partinių organizacijų sekretorius. Tačiau faktiškai biuras jungė visus svarbiausius Klaipėdos vykdomosios valdžios pareigūnus, tad šiuo požiūriu buvo aukščiausia miesto vykdomosios struktūros institucija.

Komiteto veikla buvo vykdoma per komiteto skyrius. Pirmieji 1945 m. įsteigti skyriai buvo šie: 1. Organizacinis-instrukcinis, 2. Kadru, 3. Pramonės-transporto, 4. Propagandos-agitacijos, 5. Karinis. 1947 m. buvo įsteigtas Komunalinis-statybos skyrius, kuris kitais metais buvo reorganizuotas į Statybos ir miesto ūkio skyrių. 1948 m. buvo panaikintas Kadru skyrius. 1949 m. Organizacinis-instrukcinis skyrius buvo pavadintas Partinių, profsajunginių ir komjaunimo organizacijų skyriumi (1954 m. pervadintas Organizaciniu skyriumi). Tais pat metais panaikintas Karinis skyrius, įsteigtas naujas Moterų darbo skyrius, veikęs iki 1956 m. 1953 m. buvo įsteigtas Administracinis-finansų skyrius, po metų pavadintas Administraciniu-finansų-prekybos skyriumi; veikė taip pat iki 1956 m. Be to, nuo pat 1945 m. į komiteto organizaciją įėjo Partinės statistikos ir vieningo partinio bilieto sektorius⁸. Svarbiausi turėtų funkcijų prasme iš minėtų skyrių, kaip galima spėti, buvo Kadru ir Propagandos-agitacijos skyriai, kadangi jų vadovai kurį laiką buvo vadinami sekretoriais ir įėjo į vietinio biuro sudėtį. Jų kandidatūras LKP(b) Centrinis komitetas (CK) biuro teikimu tvirtindavo VKP(b) CK⁹. Kitiems skyriams vadovavo vedėjai, kurių kandidatūras vietinio biuro teikimu tvirtindavo LKP(b) CK¹⁰.

Valstybinės, arba tarybinės, valdžios organai miestuose pagal 1940 m. Lietuvos SSR konstituciją (52 str.) turėjo būti darbo žmonių atstovų tarybos (DŽAT)¹¹. Šios institucijos, kuri turėjo būti renkama visų konkretaus miesto piliečių, pavadinimas keliskart kito. 1946 m. DŽAT buvo pavadintos darbo žmonių deputatų tarybomis (DŽDT). 1978 m. DŽDT buvo pervadintos liaudies deputatų tarybomis.

DŽDT, pagal minėtąją konstituciją, turėjo šešias pagrindines funkcijas: 1. vadovauti kultūrinei-politinei ir ūkinei statybai savo teritorijoje, 2. nustatyti vietinį biudžetą, 3. vadovauti jai priklausančių valdymo organų veiklai, 4. užtikrinti valstybinės tvarkos apsaugą, 5. padėti stiprinti gynybinį krašto pajėgumą, 6. užtikrinti įstatymų vykdymą ir piliečių teisių apsaugą. Vykdomieji DŽDT organai turėjo būti jų renkami VK (rus. *Исполком*), į kurių sudėtį įėjo pirmininkas, jo pavaduotojai, sekretorius ir nariai. VK ne rečiau kaip vieną kartą per mėnesį sušaukdavo DŽDT sesijas. Miestų DŽDT sudarydavo VK skyrius, kurių įgaliojimai nepriklausė nuo DŽDT sudėties pasikeitimo po rinkimų. Konstitucija nustatė, kad Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio miestų DŽDT skyrių veikla priklausė tiek nuo tų miestų DŽDT ir jų VK, tiek ir nuo atitinkamų Lietuvos SSR liaudies komisariatų¹² skyrių tiesiogiai¹³. 1945 m. prijungus Klaipėdą prie Lietuvos, šis konstitucijos straipsnis taikytas ir jos VK skyriams. Aukštesniųjų vykdomųjų instancijų kontrolė leido vykdyti griežtą centralizuotą politiką, kontroliuoti veiksmus, nes DŽDT sistema visoje SSRS pirmiausia turėjo užtikrinti valstybinių funkcijų ir interesų vykdymą kiekviename šalies teritorijos kampe¹⁴.

Svarbiausi miesto reikalai turėjo būti sprendžiami DŽDT sesijų metu. Sesijos trukdavo vieną ar keletą posėdžių ir svarstė iš anksto suderintus ir į darbotvarkę įtrauktus klausimus. Apsvarsčius

⁸ Pagal Klaipėdos miesto partinės organizacijos 1945–1957 m. dokumentus: LYA, F. 3658, Ap. 1–41.

⁹ Pvz., 1946 08 31 Stasi Jurgini paskyrus Kadru sekretoriumi, prašyta šį paskyrimą patvirtinti VKP(b) CK: Протокол № 96 заседания Бюро Центрального Комитета КП(б) Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 9, B. 142, L. 16 (toliau – Протокол № 96...).

¹⁰ Pvz., 1947 06 18 Jakovą Kulkiną paskyrus Karo skyriaus vedėju, prašyta šį paskyrimą patvirtinti LKP(b) CK: Протокол № 62 заседания Бюро горкома КП(б) Литвы г. Клайпеда, in LYA, F. 3658, Ap. 5, B. 24, L. 6.

¹¹ Sud. K. Valančius, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 101 (toliau – Valančius...).

¹² Nuo 1946 03 25 Lietuvos SSR Liaudies komisarų taryba (LKT) vadinosi Lietuvos SSR Ministrų taryba (MT).

¹³ Valančius..., p. 101–104.

¹⁴ *Советское государственное право*, Москва, 1975, с. 522 (toliau – *Советское...*).

klausimą, buvo priimami sesijos nutarimai, pasirašomi VK pirmininko ir sekretoriaus. Juridiniu aspektu DŽDT nutarimai galėjo būti normatyvinio arba nenormatyvinio pobūdžio¹⁵.

VK savo posėdžiuose galėjo priimti trijų kategorijų sprendimus: sprendimą, potvarkį ir privalomą sprendimą. Sprendimai numatė konkrečias VK pavaldžių organų, įmonių, įstaigų ir organizacijų užduotis. Privalomieji sprendimai (dar vadinti sprendimais, numatančiais administracinę atsakomybę) numatė administracinę atsakomybę už jų nevykdymą. Jų realizavimui kontroliuoti mieste buvo sudaroma speciali Administracinė komisija. Potvarkiai buvo priimami operatyviais VK pirmininko vadovavimo klausimais, taip pat kaip poįstatyminiai jau priimtų sprendimų aktai¹⁶.

Pagal konstituciją, DŽDT buvo renkamos dvejų metų kadencijai. Pirmieji rinkimai į vietines tarybas Lietuvoje buvo surengti 1948 01 18 (iki 1948 m. Klaipėdos miesto DŽDT funkcijas vykdė VK). Prieš rinkimus Lietuvos SSR AT prezidiumas patvirtino rinkimų nuostatus¹⁷. Nuostatuose numatyta, kad rinkėjų sąrašus sudarė VK. Jie sudarė ir rinkimų apygardas. Miestuose, kurių gyventojų skaičius buvo nuo 12 iki 100 tūkst., viena rinkimų apygarda teko kiekvieniems 350 gyventojų, tačiau negalėjo būti sudaryta daugiau nei 250 apygardų. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teisė kelti kandidatus į deputatus buvo užtikrinama darbo žmonių visuomeninėms organizacijoms ir draugijoms, Komunistų partijos organams, profesinėms sąjungoms, kooperatyvinėms organizacijoms, jaunimo organizacijoms ir kultūros draugijoms, t. y. visoms visuomeninėms grupėms, kurios vienaip ar kitaip priklausė nuo LKP(b).

Nepaisant to, kad visi SSRS tuomet organizuoti rinkimai mums atrodo visiškai beprasmiški (nes rinkėjai iš esmės privalėdavo balsuoti už jiems pateiktą sąrašą), visos rinkimų procedūros buvo griežtai reglamentuojamos. VK išties patvirtindavo rinkimų apygardų komisijas, buvo rūpestingai sudaromi ilgi rinkėjų sąrašai. Vėliau tradiciškai buvo paskelbiama, kad rinkimai sklandžiai įvyko. Spaudoje, pvz., buvo rašoma, kad pirmuosiuose tokiuose rinkimuose pokarinėje Klaipėdoje 1948 m. dalyvavę 99,73 nuošimčiai turinčių teisę balsuoti gyventojų, o už komunistų ir nepartinių bloką balsavę 99,64 nuošimčiai¹⁸. Iš viso tokie rinkimai į DŽDT 1945–1957 m. buvo surengti penkis kartus (1948 01 18, 1950 12 17, 1953 02 22, 1955 03 27, 1957 03 03). Atitinkamai buvo „išrinkti“ 101, 143, 243, 207, 125 deputatai¹⁹. Jų skaičiaus mažėjimas nuo 1955 m., matyt, susijęs su rinkimų apygardų skaičiaus Klaipėdoje sumažinimu. Deputatais tapdavo beveik visi asmenys, prieš rinkimus įtraukti į komunistų ir nepartinių sąrašą.

DŽDT deputatai pirmųjų po rinkimų sesijų metu turėjo pasiskirstyti į nuolatinės DŽDT komisijas. Taryba patvirtindavo visos komisijos sudėtį ir jos pirmininką. Komisijos ruošė DŽDT ir VK svarstymui siūlymus ir sprendimų projektus, dalyvavo organizaciniame darbe vykdant tarybos ir jos VK sprendimus, kontroliavo VK skyrių veiklą²⁰. VK ir miesto administracijos skyriai turėjo vykdyti DŽDT nutarimus, nors neretai DŽDT patvirtindavo tik tai, ką VK ir jo skyriai paruošdavo. Tad, žinoma, svarbiausios DŽDT institucijos buvo VK ir jo administraciniai padaliniai. VK vadovavo pirmininkas, turėjęs vieną arba kelis pavaduotojus. Svarbi figūra buvo sekretorius, kurio parašas turėjo būti ant visų VK teisinių aktų.

VK veikla buvo vykdoma per jo skyrius (ir pastarųjų arba tiesioginio VK pavaldumo instancijas). Tarp pirmųjų VK skyrių, šaltiniuose minimų jau 1945 m., yra Liaudies švietimo, Finansų, Komunalinio ūkio, Prekybos, Sveikatos, Vietinės pramonės bei Žemės ūkio skyriai. Du paskutinieji veikė tik pirmaisiais pokario metais. 1948 m. pr. miesto VK veikė septyni skyriai: Finansų (rus. *Горфдо*), Miesto planavimo (t. y. plano komisija, rus. *Горплан*), Prekybos, Komunalinio ūkio (rus.

¹⁵ *Советское...*, c. 546–550.

¹⁶ *Советское...*, c. 560–561.

¹⁷ Nuostatų tekstas publikuotas: *Raudonasis švyturys*, 1947 11 01, nr. 254 (279).

¹⁸ P. Gintaras, „Klaipėdos miesto darbo žmonių deputatų tarybos pirmoji sesija (1-mojo sušaukimo)“, *Raudonasis švyturys*, 1948 02 05, nr. 29 (549) (toliau – Gintaras, „Klaipėdos miesto...“).

¹⁹ N. Kairiūkštytė, *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960*, Vilnius, 1987, p. 178.

²⁰ *Советское...*, c. 551–552.

Горкомхоз), Socialinio aprūpinimo (rus. *Горснаб*), Liaudies švietimo (rus. *Горшко*) bei Sveikatos²¹. Kiek vėliau buvo įkurtas Kultūros-švietimo (nuo 1953 m. – Kultūros) skyrius, Bendrasis skyrius. 1957 m. VK Komunalinio ūkio skyrius buvo likviduotas, o jo funkcijos perduotos naujai įkurtai VK Vietinio ūkio valdybai, Prekybos skyrius buvo reorganizuotas į Prekybos valdybą. Be to, prie VK veikė Butų ūkio valdyba (nuo 1945 m.), miesto architekto etatas (nuo 1945 m., miesto architektas K. Černiauskas 1956 m. pr. tapo ir pirmuoju naujai įkurto Architektūros ir statybos reikalų skyriaus vedėju), Civilinės būklės aktų įrašų biuras (rus. *ЗАГС*), Miesto kuro kontora (rus. *Гопмон*) etc.

Administracijos kūrimas pokario Klaipėdoje

Civilinio Klaipėdos miesto administracijos aparato kūrimas prasidėjo 1944 m. rudenį ir buvo sąlygotas Vokietijos kariuomenės atsitraukimo. Rugpjūčio viduryje, dar tebevykstant Lietuvoje karo veiksams, frontas sustojo tuoj už Šiaulių. Tolesnė puolimo kryptis buvo Klaipėda ir Rytprūsiai. Raudonajai armijai užėmus Klaipėdos kraštą (tai turėjo įvykti spalio mėn.), jis turėjo būti prijungtas prie Lietuvos SSR, todėl LKP(b) CK vadovybė iš anksto planavo kadrus į Klaipėdos krašto administraciją.

1944 09 24 Pirmasis Pabaltijo frontas gavo direktyvą pasirengti puolimui Klaipėdos kryptimi²². Ataka prasidėjo spalio 5 d., o iki spalio 23 d. raudonoji armija iš sausumos apsupo Klaipėdą, dalį Kuršo ir įsiveržė į Rytprūsius. Frontas vėl sustojo. Nors „Memelio operacija“ nebuvo galutinai įgyvendinta, didžioji Klaipėdos krašto dalis jau buvo užimta. Tik prasidėjus operacijai, 1944 10 10 Lietuvos SSR LKT pirmininkas Mečislovas Gedvilas paskyrė LKT igaliojiniu Klaipėdos kraštui buvusį Vilniaus apskrities VK pirmininką Viktorą Bergą²³. Šio iš Rytprūsių kilusio (V. Bergo tėvas gimė Gumbinėje) gamtosaugininko paskyrimą turbūt lėmė, viena vertus, panašaus darbo patirtis vadovaujant Vilniaus apskrities VK, kita vertus, kaip jis pats rašė, vokiškai skambanti pavardė ir vokiečių kalbos mokėjimas²⁴.

Vienas pirmųjų žingsnių planuojant administracinį krašto padalijimą buvo 1944 11 24 pasirodęs LKP(b) CK nutarimas „Dėl Klaipėdos krašto administracinio suskirstymo“. Šiuo nutarimu Klaipėdai buvo suteiktas respublikinio pavaldumo miesto statusas, paliktos buvusios Klaipėdos apskrities ribos, o buvusi Pagėgių apskritis padalinta: šeši jos valsčiai įtraukti į Šilutės apskritį, o likę trys priskirti Tauragės apskričiai²⁵. Nutarimas, atrodo, turėjo tapti išeities tašku formuojant Klaipėdos krašto administraciją, tačiau, kaip aiškėja iš vėlesnių įvykių ir dokumentų, jis nebuvo realizuotas. LKP(b) CK neturėjo įtakos forsuojant Klaipėdos miesto užėmimą, tad akivaizdu, kad realiai funkcionuojanti Klaipėdos krašto administracija galėjo atsirasti tik užėmus Klaipėdą ir frontui pasitraukus tolyn į Vakarus.

Klaipėdos miestas buvo užimtas 1945 01 28 rytą. Į užimtą Klaipėdą dar tą pačią dieną atvyko LKP(b) CK vadovas Antanas Sniečkus ir LKT pirmininko pavaduotojas Motiejus Šumauskas. Buvo aptarti pirminiai ūkio ir administracijos atkūrimo darbai. Du esminiai klausimai, kuriuos Lietuvos administracija 1945 m. pr. Klaipėdos krašte turėjo spręsti pirmiausia, buvo krašto apgyvendinimo ir ūkio atkūrimo problema. Įvairiais duomenimis, Klaipėdos kraštą paliko kas 8–9 iš 10 buvu-

²¹ Gintaras, „Klaipėdos miesto...“.

²² *Великая отечественная война 1941–1945: Энциклопедия*, гл. ред. М. Козлов, Москва, 1985, с. 441–442.

²³ *Tarybinė Klaipėda*, 1974 12 05, nr. 284 (8251).

²⁴ V. Bergas, „Dengiau Klaipėdos stogus, Pirmojo Klaipėdos vykdomojo komiteto pirmininko prisiminimai“, *Švyturys*, 1975, nr. 1, p. 7.

²⁵ Протокол № 20 заседания Бюро Центрального Комитета КП(б) Литвы, ЛЯА, F. 1771, Ap. 7, B. 59, L. 3.

sių jo gyventojų. Didžioji paskutinių civilių miestiečių dalis buvo iškeldinta 1944 10 07–08 d.²⁶. Klaipėda buvo sugriautas miestas be gyventojų, fiziškai ir techniškai sugriautų įmonių įrengimai buvo išvežti į Vokietiją, visas miestas užminuotas, o uosto infrastruktūra daugelyje vietų sunaikinta.

Susipažinę su padėtimi, Lietuvos vadovai vasario 9 d., kai Klaipėdos kraštas buvo jau visiškai užimtas, Klaipėdos klausimą svarstė LKP(b) CK biuro posėdyje. Biuras priėmė du nutarimus. Pirmuoju „Dėl Klaipėdos srities administracinio padalijimo“ buvo pakoreguotas ankstesnis nutarimas. Naujasis potvarkis iš esmės reglamentavo prieškarinę Klaipėdos krašto administracinę-teritorinę sudėtį: tris apskritys buvusiose ribose ir respublikinio pavaldumo Klaipėdos miestą²⁷. Kaip minėta, toks statusas reglamentavo Klaipėdos miesto administracinių organų pavaldumą tik atitinkamiems LKT organams. Pagal antrąjį biuro nutarimą „Dėl Klaipėdos miesto, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių apskričių administracinio aparato ir liaudies ūkio atstatymo priemonių“ buvo suformuota speciali penkių asmenų komisija, turėjusi koordinuoti Klaipėdos miesto ir krašto apskričių administracijos atkūrimą bei perimti LKT žinion pramonės įmones ir kitus objektus²⁸. Komisijos pirmininku buvo paskirtas už žemės ūkį atsakingas LKP(b) CK sekretorius Kazimieras Liaudis, tik prieš vienerius metus sugrįžęs į Lietuvą iš Ukrainos²⁹.

Atrodo, tuoj po 1945 m. vasario mėn. įvykusių LKP(b) CK posėdžių Klaipėdos miesto VK pirmininku buvo paskirtas jau minėtas Viktoras Bergas. Pirmasis VK ypatingasis posėdis įvyko 1945 03 06³⁰. Pirmasis miesto partinio, tarybinio ir ūkinio aktyvo susirinkimas Klaipėdoje įvyko 1945 03 18. Tarp jo dalyvių buvo įregistruota 20 VKP(b) narių ir kandidatų, 15 darbininkų, septyni komjaunuoliai bei 95 įstaigų ir įmonių vadovai³¹.

Vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kas turėjo didžiausią valdžią pokarinėje Klaipėdoje, nėra lengva. Reikia atsižvelgti ne tik į tam tikrą subordinaciją, kuri bent jau formaliai egzistavo tarp LKP(b) miesto komiteto ir VK, bet ir į minėtoms institucijomis visiškai nepavaldų karinį aparatą bei saugumo struktūras.

Pirmoji valdžia Klaipėdoje faktiškai ir buvo karinė valdžia, ribojusi kuriamos civilinės administracijos funkcijas, šeimininkavusi mieste nuo jo užėmimo vienerius metus. Tai lėmė iki 1946 07

²⁶ Literatūroje pateikiamos kelios galutinės evakuacijos iš Klaipėdos miesto datos. Vienas šaltinis nurodo, kad paskutiniai civiliai paliko miestą jau spalio 7 d. (K. Dieckert, H. Großmann, *Der Kampf um Ostpreussen: Der umfassende Dokumentarbericht über das Kriegsgeschehen in Ostpreussen*, München, 1960, S. 48). Kitais duomenimis, kuriuos teigia bent keli šaltiniai, tai įvyko naktį iš spalio 9 į 10 d. (R. Jenett, „Das Evakuierung Memels Ende Juli 1944“, *Memeler Dampfboot*, 103. Jhg., 1952 08 02–03, Nr. 14; A. J. Арбушаускайте, „Коренное гражданское население Клайпедского края в условиях советской оккупации“, *Tiltai*, 1998, nr. 2–3, p. 90 (toliau – Арбушаускайте...)). R. Jenett rašo, kad jau spalio 9 d. priešpiet Klaipėdą paliko visa 24-oji povandeninių laivų mokomoji flotilė, o naktį paskutiniai civiliai kartu su Reichsbanko auksu transporteriu „Füsilier“ per Piliavą buvo išgabenti į Karaliaučių, kuris sekmadienio priešpietį buvo sėkmingai pasiektas. Tuo tarpu Šv. Jono bažnyčios kunigas Otto Obereigner prisiminė, kaip irgi sekmadienį, bet spalio 8 d., jis dar laikė paskutines mišias beveik ištuštėjusioje Klaipėdoje ir vakare pasitraukė iš miesto (A. Juška, *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda, 1997, p. 293). Nustačius, kad sekmadienis 1944 m. ištis buvo spalio 8, o ne spalio 10 d., galima tvirtinti, kad paskutiniai civiliai buvo evakuoti iš Klaipėdos spalio 7–8 d.

²⁷ Протокол № 30 заседания Бюро Центрального Комитета КП(б) Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 8, B. 35, L. 13 (toliau – Протокол № 30...). Atskiru 1945 06 08 potvarkiu buvo nustatyta, kad Klaipėdos apskrityje bus 16 valsčių ir apskrities pavaldumo miestas Priekulė, Pagėgių apskrityje – 16 valsčių ir Pagėgių bei Smalininkų apskrities pavaldumo miestai, Šilutės apskrityje – 15 valsčių ir Šilutės bei Rusnės apskrities pavaldumo miestai: Протокол № 42 заседания Бюро Центрального Комитета КП(б) Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 8, B. 71, L. 20.

²⁸ Протокол № 30..., F. 1771, Ap. 7, B. 59, L. 6–10.

²⁹ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 191 (toliau – Tininis...).

³⁰ VK nutarimas nr. 3 „Dėl įsakymų tvarkai ir apsaugai Klaipėdos mieste pravedimo“, Klaipėdos apskrities archyvas (toliau – KAA). F. 104, Ap. 1, B. 1, L. 1.

³¹ Протокол № 1 городского партийного, советского и хозяйственного собрания г. Клайпеды, LYA, F. 3658, Ap. 1, B. 1, L. 1–25.

04 krašte galiojusi karo padėtis³². Pagrindinė karinės administracijos figūra Klaipėdoje buvo miesto karo komendantas.

Saugumas, NKVD ir NKGB³³ struktūros, Rytprūsiuose turėjo atlikti „valymus“, t. y. eliminuojant liaudies priešus arba antisovietinius elementus, apkaltintus antivalstybine veikla, parengti dirvą sėkmingai krašto integracijai į SSRS. Tačiau dėl minėtos Klaipėdos krašto ir miesto specifinės saugumo institucijų veikla Klaipėdoje dažnai apsiribodavo tik naujai atvykstančiųjų ir repatrijavusių gyventojų tikrinimu.

Kadangi iš pradžių specialiosioms SSRS tarnyboms, kaip ir karinei valdžiai, vietinė valdžia nei Vilniuje, nei juo labiau Klaipėdoje neturėjo jokios įtakos³⁴, natūralu, kad formuojant administracinę Klaipėdos aparatą, sprendžiamąjį balsą turėjo ne vien LKP(b) biuras Vilniuje, bet ir Maskvos institucijos. Taigi sovietinės valdžios struktūros šiuo aspektu Klaipėdoje buvo kuriamos gana diferencijuotai.

VK pirmaisiais pokario metais buvo labiau kolegiali nei savarankiška institucija (pastarąją ji niekada ir netapo). Iš pirmojo VK sudėties patvirtinimo 1945 05 03³⁵ matyti, kad civilinė, karinė ir specialiųjų saugumo struktūrų administracija turėjo veikti kartu. Kad tokia veikla neretai negalėjo būti produktyvi, liudija, pvz., 1946 m. kovo mėn. priimtas VK nutarimas dėl žaliųjų plotų apsaugos. Jo originalo redakcijoje, toje vietoje, kur išvardijami miesto žaliuosius plotus naikinantys subjektai, matyt, vengiant konfrontuoti su karine valdžia, išbraukti žodžiai „kariuomenės daliniai“³⁶. Mieste galiojusi karo padėtis bei dar silpnas partinės kontrolės mechanizmas (pirminės partinės organizacijos įmonėse tik kūrėsi, buvo nuolat kintanti kadro bazė) lėmė ir tai, kad Komunistų partijos miesto komitetas taip pat negalėjo tinkamai vykdyti savo funkcijų. Tokiomis sąlygomis miesto administracijos veikla nebuvo itin efektyvi. 1946 m. birželio mėn. VK pirmininko pavaduotojas V. Borodačenko skundėsi dėl silpnos VK darbo disciplinos, vykdomųjų direktyvų ir funkcijų nevykdymo, VK skyrių darbo trūkumų. Skyrių darbuotojai nežinojo savo funkcijų, neturėjo darbo planų, visus besikreipiančius asmenis nukreipdavo pas VK pirmininką, jo pavaduotoją ar sekretorius³⁷.

Prastas VK darbo sąlygas, kuriomis skundėsi V. Borodačenko, lėmė gan chaotiška pokario situacija. Pirma, šios institucijos funkcijos dar nebuvo aiškiai reglamentuotos (VK veiklos įstatymų bazė buvo kuriama visus 1945 m.), antra, tiek VK, tiek miesto partinėje organizacijoje stigo profesionalių administracijos pareigūnų. Klaipėdoje, panašiai kaip Kaliningrade (Königsberge) ar Gdanske (Danzige), po karo nebeliko senųjų gyventojų. 1944–1945 m. dauguma jų buvo evakuota į Vokietiją. Lietuvoje taip pat stigo patikimų, patirties sovietinių institucijų administracijoje turinčių darbuotojų. Partija, kurios nariai daugiausia buvo nukreipiami į valdymą, karo metu ir pirmaisiais pokario metais daugiausia pasipildydavo demobilizuotais kariais³⁸. Sprendžiant iš kai kurių mums žinomų vietinių funkcionierių biografijų, Klaipėdos atvejis šiuo aspektu taip pat nebuvo išimtinis. Tik Klaipėdos specifika buvo ta, kad dalį svarbiausių vadovaujančiųjų postų joje (kaip, beje, ir vi-soje Lietuvoje) užėmė buv. 16-oje lietuviškojoje šaulių divizijoje tarnavę kariai. Tiesa, teigiama, kad ši divizija buvusi suformuota ir iš dalies į SSRS gilumą pasitraukusių Sovietų Lietuvos (1940–

³² Арбушаускайте..., c. 88.

³³ NKVD – Народный комиссариат внутренних дел (Vidaus reikalų liaudies komisariatas), 1946 m. pavadintas MVD – Министерство внутренних дел (Vidaus reikalų ministerija), NKGB – Народный комиссариат государственной безопасности (Valstybės saugumo liaudies komisariatas).

³⁴ K. Antanaitis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas, 1998, p. 38 (toliau – Antanaitis...).

³⁵ Vykdomojo komiteto nutarimas nr. 11 „Dėl Klaipėdos darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo komiteto sudėties patvirtinimo“, KAA, F. 104, Ap. 1, B. 1, L. 8.

³⁶ Plg. VK nutarimas nr. 16 „Dėl miesto žaliųjų plotų apsaugos“, *Raudonasis švyturys*, 1946 03 12, nr. 19 (21), ir jo originalo redakcija: KAA, F. 104, Ap. 1, B. 4, L. 134.

³⁷ Распоряжение Исполкома № 110р по Исполкому Гор. Совета депутатов трудящихся г. Клайпеда, KAA, F. 104, Ap. 1, B. 4, L. 38.

³⁸ Верт..., c. 370.

1941 m.) partinių ir tarybinių darbuotojų³⁹. Nors daugelio pirmųjų pokario metų Klaipėdos administracijos darbuotojų biografijos mums nėra žinomos, iš tų duomenų, kuriuos turime, galima teigti, kad bent keletas darbo administracinėse įstaigose patirties turėjusių asmenų atvyko į Klaipėdą ir užėmė čia kuriamoje administracijoje svarbius postus (pvz., S. Jurginis, J. Kardaševičius, žr. priedą). Kita vertus, atkreipus dėmesį į akivaizdų skirtumą tarp prieškarinių ir gerokai komplikuočiau pokarinių darbo sąlygų, tampa aišku, kad minėtoji patirtis pakitusiomis sąlygomis turėjo būti gana sunkiai pritaikoma.

Visas administracinis aparatas buvo kuriamas iš nieko, prototipu paėmus kitų SSRS miestų valdymo modelį. Tarnautojų kvalifikacinis pasirengimas nebuvo aukštas, o vadinamieji nuolatiniai tarybinių darbuotojų kursai, veikę prie MT, nesuteikdavo beveik nieko daugiau nei ideologinius administracinio darbo imperatyvus⁴⁰, stengiantis paversti vykdomosios valdžios tarnautojus patikimais sistemos sraigteliais.

Tad nėra ko stebėtis dėl to, kad pradžioje iš nieko kuriamas miesto VK ir administracija veikė gana neorganizuotai. VK nariai funkcijomis pasiskirstė tik 1945 10 06⁴¹. Ilgai užtruko VK skyrių ir komisijų kūrimas. 1946 03 25 buvo patvirtintos trys prie VK nuolat veikiančios komisijos: Finansų-mokesčių, Kultūros ir švietimo bei Pramonės ir transporto⁴². Po pusmečio, lapkričio 14 d., pasirodė dar vienas panašus nutarimas, panaikintas 1947 08 26. Tuomet mieste veikė: 1. Kultūros-švietimo komisija, 2. Prekybos-paruošos komisija, 3. Sveikatos apsaugos komisija, 4. Komunalinė-kelių komisija, 5. Finansų-mokesčių komisija, 6. Komisija pagalbai tarnaujančių karių šeimoms, 7. Pramonės komisija⁴³. Po pirmųjų 1948 m. „rinkimų“ komisijas imta sudarinėti iš DŽDT narių. Pvz., 1951 m. sausį pirmoje naujos miesto tarybos sesijoje vėl buvo suformuotos septynios komisijos, t. y. biudžeto-finansų, prekybos, vietinės pramonės, liaudies švietimo, komunalinio ūkio ir miesto sutvarkymo darbų, sveikatos apsaugos bei socialinio aprūpinimo⁴⁴.

Komisijų veiklą reglamentuojantys teisės aktai dažnai kito. Nuolatinių komisijų veiklai stabilumo tai nepridėjo. Tokie nuostatai mums aktualiu laikotarpiu buvo patvirtinti 1951 07 20 ir vėliau 1957 05 28⁴⁵.

Kai kurie kadro politikos vykdomosios valdžios institucijose aspektai

Reokupuotoje Lietuvoje beveik visą vadovaujančiųjų kadro politiką vienaip ar kitaip formavo prie VKP(b) CK veikęs specialus VKP(b) Lietuvos biuras, įkurtas 1944 m. lapkričio mėn.⁴⁶ ir funkcionavęs iki 1947 m. kovo mėn. Bene reikšmingiausia šios institucijos kadro politikos programa buvo pradėta įgyvendinti, kai 1945 08 15 VKP(b) CK priėmė nutarimą, pagal kurį valdymo aparatas turėjo būti „apvalytas“ nuo „ten išbrovusių priešiško ir politiškai įtartinų elementų“⁴⁷. Tačiau X LKP(b) CK plenumo 1946 m. vasarą Antanas Sniečkus teigė, kad atvykusi VKP(b) delegacija konstatavo, jog nė vienas šio VKP(b) CK nutarimo punktas Lietuvoje nebuvo vykdomas⁴⁸. Kadangi Lietuvos partinė organizacija artimiausiu metu turėjo atsiskaityti už šio nutarimo vykdymą

³⁹ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 473.

⁴⁰ *Lietuvos TSR istorija*, t. 4, Vilnius, 1975, p. 151 (toliau – *Lietuvos TSR...*).

⁴¹ Решение Исполкома № 69, KAA, F. 104, Ap. 1, B. 1, L. 75.

⁴² Vykdomojo komiteto nutarimas nr. 46, KAA, F. 104, Ap. 1, B. 4, L. 103.

⁴³ Решение Исполкома № 641 „О работе постоянно-действующих комиссий при Горисполкоме“, KAA, F. 104, Ap. 1, B. 11, L. 410.

⁴⁴ I. Sinicinas, „Nuolatinės komisijos dirba“, *Tarybinė Klaipėda*, 1951 06 24, Nr. 112 (145).

⁴⁵ *Lietuvos TSR...*, p. 153, 276.

⁴⁶ *Lietuvos TSR...*, p. 145.

⁴⁷ Стенограмма X пленума ЦК КП(б) Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 9, B. 13, L. 130 (toliau – Стенограмма X...).

⁴⁸ Стенограмма X..., L. 140.

Maskvoje, LKP(b) CK biurui reikėjo nedelsiant imtis veiksmų, siekiant parodyti, kad nutarimas ištis vykdomas. 1946 06 28 posėdyje buvo aptarta Kauno miesto komiteto vadovybės veikla. Biuras priėmė nutarimą, kuriame konstatavo, kad „miesto komitetas ir jo pirmasis sekretorius drg. Grigalavičius nesirūpino politiniu ir ūkiniu vadovavimu mieste, pasyviai kovojo su buržuaziniais nacionalistais, dirbo atmestinais“, todėl biuras atleido Kauno miesto pirmąjį sekretorių iš pareigų. Minėtame plenumo A. Sniečkus pasiūlė išbraukti Grigalavičių iš LKP(b) CK biuro, teigdamas, kad „kiekviena partinė organizacija turėsianti pasidaryti atitinkamas išvadas iš minėtojo nutarimo“⁴⁹.

Visiškai netrukus, taikant tuos pačius kovos su išibrovusiais į valstybinį ir partinį aparatą buržuaziniais nacionalistais argumentus, buvo įvykdytas ir Klaipėdos miesto vadovybės pakeitimas. Pradžią buvo padaryta, kai 1946 m. pavasarį saugumas areštavo pirmąjį VK Finansų skyriaus vedėją Antaną Matikanį bei pirmąjį Komunalinio ūkio skyriaus vedėją Vytautą Vaškevičių⁵⁰. Tų pačių metų rugpjūtį buvo pašalintas Liaudies švietimo skyriaus vedėjas J. Žižys, kurio spintoje neva buvo aptikta „fašistinės literatūros“⁵¹. Toliau 1946 08 30–31 LKP(b) CK biuro posėdyje buvo svarstoma Klaipėdos partinės organizacijos veikla. Biuras priėmė nutarimą „Dėl kritikos užgniaužimo faktų Klaipėdos miesto partinėje organizacijoje“. Nutarime priekaištauja Klaipėdos miesto komitetui dėl to, kad šis nereaguojas į respublikos spaudoje pasirodantią kritiką, be to, miesto komitete nesama savikritikos, dėl to miesto partinė organizacija „nepakelta į kovą su lietuviškai-vokiškais nacionalsocialistais ir jų priešiška veikla“. Tarybinių ir ūkinių organizacijų aparatas „užterštas priešiškais, įtartinais ir atsiktiniais elementais, susukusiais sau lizdus atskirose įmonėse ir įstaigose“, o šio aparato tikrinimas ir valymas vyksta itin lėtai. Todėl šie elementai gali vykdyti mieste „nacionalfašistinę propagandą“⁵². Esminiu Klaipėdos miesto komiteto veiklos trūkumu pripažintas neatsakingas požiūris į aukštesnių partinių organų nutarimų įgyvendinimą: kai kurie LKP(b) CK biuro sprendimai net nepasiekdavę vadovaujančiųjų miesto komiteto pareigūnų⁵³. Todėl buvo pasiūlyta miesto komitetui imtis priemonių įvadytiems trūkumams ištaisyti, be to, siūlyta naujais kadrais sustiprinti miesto VK bei jo skyrių veiklą, o LKP(b) CK kadru skyrius buvo įpareigotas pateikti naujo Klaipėdos VK pirmininko kandidatūrą⁵⁴.

Minėtas biuro nutarimas 1946 09 08 buvo svarstomas miesto komiteto plenumo, kurio nutarime buvo pripažįstama, kad miesto partinė organizacija nevystė savikritikos, o jos darbe būta rimtų trūkumų⁵⁵. Nepaisant to, kad miesto komitetas užtikrino LKP(b) CK, jog „Klaipėdos miesto partinė organizacija bolševikiškai ištaisys pastebėtas klaidas ir trūkumus savo praktinėje veikloje“⁵⁶, LKP(b) CK nusprendė pirmąjį sekretorių Viktorą Nikuliną išsiųsti į Aukštąją partinę mokyklą prie VKP(b) CK⁵⁷, ir Klaipėdos miesto komitetui nebeliko nieko kita, tik „nuspręsti išrinkti“ nauju sekretoriumi Aleksandrą Smirnovą⁵⁸.

⁴⁹ Стенограмма Х..., L. 142–143.

⁵⁰ Протокол № 2 заседания Бюро Горкома КП(б) Литвы г. Клайпеда, ЛЯА, F. 3658, Ар. 3, В. 17, L. 5.

⁵¹ Решение Исполкома № 177 „Об освобождении от работы зав. Горono тов. Жижис, КАА, F. 104, Ар. 1, В. 4, L. 201.

⁵² Протокол № 96..., L. 5–6.

⁵³ Протокол № 96..., L. 7.

⁵⁴ Протокол № 96..., L. 6, 9.

⁵⁵ Протокол № 3 пленума горкома КП(б) Литвы г. Клайпеда, ЛЯА, F. 3658, Ар. 3, В. 3, L. 69 (toliau – Протокол № 3...).

⁵⁶ Протокол № 3..., L. 72.

⁵⁷ Iš esmės toks išsiuntimas galėjo reikšti siekį V. Nikuliną palikti toje pačioje partinės nomenklatūros kategorijoje, nes Aukštoji partinė mokykla rengė vadovaujančiuosius darbuotojus srities mastu (t. y. ir respublikinio pavaldumo miestams), tuo tarpu rajono mastu vadovaujančiuosius darbuotojus rengė respublikinės partinės mokyklos (plg., Боффа..., c. 328).

⁵⁸ Протокол № 4 пленума горкома КП(б) Литвы г. Клайпеда, ЛЯА, F. 3658, Ар. 3, В. 3, L. 73.

VK pirmininkas V. Bergas, kuriam NKVD dar 1945 m. klijavo „silpnai buržuazinio burmistro“ (*представляет собою мелко-буржуазного бургомистра*) etiketę⁵⁹, 1946 m. pab. taip pat prarado postą. Neabejotina, kad šis svarbiausių valdžios pareigūnų keitimas Klaipėdoje buvo susietas su prie VKP(b) CK veikusio specialaus VKP(b) Lietuvos biuro kardų politika⁶⁰. Šios politikos esmė buvo partinių ir saugumo patikrinimą praėjusių kadro skyrimas vietoj tų, kurie, turėję problemų su ankstesne veikla ar dokumentais, įtarti nuolatinio sekimo darbo vietoje metu arba neturėję reikiamų politinių bei dalykinių savybių, neatitiko Lietuvoje taikytų stalininių kadro parinkimo principų⁶¹.

Analogiška situacija, kai Klaipėdoje buvo pakeistas ir miesto komiteto, ir DŽDT VK pirmininkas, pasikartoję 1950 m.: A. Smirnovą pakeitė Stasys Kondraška, o Joną Kardaševičių – Kazimieras Petrauskas. Kaip rodo dokumentai, šie pertvarkymai buvo susieti su tuo, kad 1950 m. Lietuvoje buvo įgyvendinta administracinė-teritorinė reforma, kurios metu buvo įkurtos keturios sritys. A. Smirnovas buvo nusiųstas dirbti į Kauno srities partijos komitetą, o J. Kardaševičius tapo Klaipėdos srities VK pirmininko pavaduotoju⁶². Tai rodo, kad abu vadovai padarė savotišką karjerą. Be to, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad po šio keitimo Klaipėdos miesto komiteto pirmąjį sekretorių rusą pakeitė sekretorius lietuvis, o antrąjį sekretorių lietuvių – rusas (Michailas Arsentjevas pakeitė V. Kazlauską). Ši praktika, vėliau galiojusi iki pat 1990 m., galėtų būti traktuotina kaip savotiškas „antrųjų asmenų“ sistemos įvedimas Klaipėdoje⁶³. Be to, tai, atrodo, buvo susieta su vadinamąja nacionalinių kadro politika.

Istoriografijoje įprasta teigti, kad vadinamųjų nacionalinių kadro politika buvo aktualizuota 1953 m., kas siejama su priemonėmis, kurių ėmėsi Lavrentijus Berija, bandydamas įsitvirtinti valdžioje Maskvoje po J. Stalino mirties⁶⁴. Neneigiant lemiamos 1953 m. įvykusių poslinkių reikšmės, reikia pažymėti ir tai, kad patikimų nacionalinių kadro protegavimo politika nuo pat 1945 m. buvo vienas iš LKP(b) kadro politikos uždavinių. Pvz., I Klaipėdos partinės konferencijos nutarime randame tokią formulotę: „Vykdant VII LKP(b) plenumo nutarimus, konferencija laiko esant būtina ryžtingai sustiprinti miesto įstaigų, organizacijų, įmonių aparatų apvalymą nuo nacionalistinių ir sukčiaujančių elementų, iškeliant į vadovaujančius postus patikrintus draugus, ypač vietinius lietuvių kadrus“⁶⁵ (sic! – V. S.). Jau minėtame LKP(b) CK biuro 1946 08 31 nutarime, kuriame kritikuojama Klaipėdos partinės organizacijos veikla, kategoriškai reikalaujama iš visų komunistų ir komjaunuolių, nemokančių lietuvių kalbos, ją išmokyti⁶⁶. Bandydami suvokti tokios nacionalinių kadro skyrimo į vadovaujančius postus politikos prasmę, galime manyti, kad ji vykdyta pirmiausia propagandos sumetimais, kad iš SSRS atsiųsti specialistai ir vadovai neatrodytų kaip kolonizatoriai, rusifikatoriai ar pan., o būtų parodyta, kad patys lietuviai vadovauja savo krašto įmonėms ir įstaigoms, be to, akivaizdu, kad vietiniai kadrai geriau žinojo vietines sąlygas, išmanė krašto specifiką, papročius, galų gale – kalbą.

Vis dėlto daugelis faktų rodo, kad iki 1953 m. nacionalinių kadro politika vykdyta labai silpnai. Iš dalies tai paaiškintina tuo, kad iš įmonių, organizacijų, žinybų vadovų buvo reikalaujama narystės partijoje. Neretai pati narystė VKP(b) jau rodė asmenų patikimumą vadovaujančioms pa-

⁵⁹ Донесение начальника Клайпедского оперативного сектора НКВД–НКГБ полк. Скороумово тов. Ткаченко, уполномоченному НКВД–НКГБ Союза ССР по Литве, Комиссару Государственной Безопасности, ЛЯ, Ф. К-1, Ар. 3, В. 967, Л. 301–303 (dokumento kopija KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute).

⁶⁰ plg. Antanaitis..., p. 12.

⁶¹ plg. V. Tininis, „Internacionalistų“ antplūdis 1944–1952 metais“, *Berija ir jo parankiniai Lietuvoje*, sud. J. Banevičius, Kaunas, 1999, p. 148, 150.

⁶² Протокол № 3..., Ар. 12, В. 4, Л. 76–77.

⁶³ Apie „antrųjų asmenų“ sistemą: Antanaitis..., p. 37–38.

⁶⁴ Tininis, *Sovietinė Lietuva...*, p. 74–75; V. Tininis, *Sniečkus 33 metų valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža, 2 leid., Vilnius, p. 51–54 (toliau – Tininis, Sniečkus...); Antanaitis..., p. 49.*

⁶⁵ Протокол № 1 Первой городской конференции КП(б) Литвы г. Клайпеда, ЛЯ, Ф. 3658, Ар. 3, В. 1, Л. 31–32.

⁶⁶ Протокол № 96..., Ф. 1771, Ар. 9, В. 142, Л. 6.

reigoms užimti. Tačiau lietuvių nuošimtis Klaipėdos partinėje organizacijoje visą laiką buvo palyginti žemas, o tai, sprendžiant iš nuolatinės kritikos plenumų metu, buvo dar vienas „galvos skausmas“ miesto partinei vadovybei. Tarp Klaipėdos partinių konferencijų delegatų iki 1953 m. lietuvių paprastai nebūdavo nė ketvirtadalis, o paskirais metais, pvz., 1948 arba 1950, net ukrainiečių delegatų būdavo daugiau nei lietuvių⁶⁷. Panaši buvo ir Klaipėdos pirminių partinių organizacijų tautinė sudėtis. Rusai ir rusakalbiai dominavo Klaipėdos VKP(b) narių ir kandidatų sąrašuose. Galima įtarti, kad šią problemą, kurios anomalumą partinė vadovybė Vilniuje ir Maskvoje turėjo puikiai suvokti, iš dalies bandyta spręsti lietuvių paskiriant bent jau miesto vadovais.

Esminių pokyčių nacionalinių kadro politikoje įvyko 1953 m., kai SSKP CK prezidiume buvo pristatyta L. Berijos iniciatyva sudaryta pažyma, kurioje Lietuvos SSR vadovybė buvo kritikuojama dėl rusų skyrimo į aukščiausius respublikos postus. Remiantis šia medžiaga, 1953 05 26 buvo priimtas SSKP CK nutarimas „Lietuvos SSR klausimai“⁶⁸.

Šį nutarimą 1953 06 11–13 svarstė LKP CK V plenumas. Jo nutarime buvo pripažinta, kad padėtis Lietuvos SSR nacionalinių kadro srityje buvo įvertinta teisingai, todėl plenumas nutaręs „laikyti pagrindinių respublikos partinės organizacijos uždavinių artimiausiam periodui paruošti ir plačiu mastu iškelti lietuvių nacionalinius kadrus į visas partinio, tarybinio ir ūkinio vadovavimo grandis“⁶⁹.

Kai 1953 06 26 L. Berija buvo areštuotas kaip „slaptas agentas ir sąmokslininkas“⁷⁰, VI LKP CK plenumo 1953 07 13–14 buvo nutarta visiškai pritarti SSKP CK plenumo nutarimui dėl „nusikalstamos antipartinės ir antivalstybinės Berijos veiklos“, bet V plenumo nutarimai, aktualizuoti to paties Berijos pažymos, nebuvo atšaukti⁷¹. A. Sniečkus, kalbėdamas VI plenumo, banalia partine retorika pasmerkė Berijos bandymą eskaluoti nacionalinę problematiką, ir akcentavo, kad reikia išlaikyti draugystę su visomis broliškomis tautomis, bet, kita vertus, nenurėdė reikalavimo kelti nacionalinius kadrus į vadovaujančius postus kaip L. Berijos politikos trūkumą⁷².

Tai galėtų sudaryti įspūdį, kad Lietuvoje L. Berijos nutarimais buvo sėkmingai pasinaudota. Tačiau toks įvykių traktavimas būtų diskutuotinas. Problema šiuo atveju yra tai, kad gana sudėtinga įrodyti, jog A. Sniečkus, ir po L. Berijos pašalinimo taisydamas nacionalinės kadro politikos trūkumus, suvokė tai kaip galimybę atlietuvinti Lietuvą. Greičiausiai Berijos precedentas buvo viso labo pretekstas efektyviau forsuoti jau nuo 1945 m. vykdytą (arba siektą vykdyti) politiką. Bet kokiu atveju LKP CK V plenumo nutarimų neatšaukimas (nesiimant kategoriškai teigti tokio neatšaukimo tikslų) išprovokavo tiek lietuvių, tiek rusakalbių reakciją, nes ir vienu, ir kitą didžiąja dalimi buvo suvoktas būtent kaip bandymas atlietuvinti Lietuvą.

Tai patvirtina 1953 07 18 X Klaipėdos miesto komiteto plenumo, kuriame buvo svarstomi L. Berijos ir jo nacionalinių kadro politikos klausimas, medžiaga. Miesto komiteto narys A. Petručinas kritikavo komitetą už tai, kad realizuojant LKP CK V plenumo nutarimus, miesto komiteto veikloje būta „rimtų trūkumų nacionalinių kadro iškelimo klausimais“, nes užuot kėlęs juos laipsniškai komitetas kadro iškelimą traktavo kaip kampaniją⁷³. MVD Lietuvos vandens baseino apsaugos skyriaus partinės organizacijos sekretorius Sova, taip pat kritikuodamas miesto komitetą, piktinosi, kad nacionalinius kadrus imta skirti vadovaujantis ne dalykiniais ar politiniais kriterijais, kaip

⁶⁷ Pagal LYA, F. 3658, Ap. 1–41 bylas.

⁶⁸ Б. Соколов, *Берия: судьба всеильного наркома*, Москва, 2003, с. 277 (toliau – Соколов...).

⁶⁹ Протокол № 5 заседания пленума Центрального Комитета КП Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 131, B. 177, L. 9.

⁷⁰ Соколов..., с. 296; А. Барсенков, А. Вдовин, *История России 1938–2002*, Москва, 2003, с. 162.

⁷¹ Протокол № 6 заседания пленума Центрального Комитета КП Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 131, B. 187, L. 9; nutarimai buvo oficialiai atšaukti tik 1959 m. vasarą (Tininis, *Sniečkus...*, p. 158–160).

⁷² Стенограмма заседаний VI пленума Центрального Комитета КП Литвы, LYA, F. 1771, Ap. 131, B. 189, L. 12, 14, 24.

⁷³ Протокол № 10 пленума горкома КП(б) Литвы г. Клайпеда, LYA, F. 3658, Ap. 32, B. 15, L. 12 (toliau – Протокол № 10...).

to mokanti partija, bet tuo, kad jie esantys lietuviai⁷⁴. „Mūsų gėdai, Klaipėdos mieste nacionalinių kadrų iškelimas prasidėjo nuo autobusų iškabų ir kitų skelbimų gatvėse ir parduotuvėse rusų kalba keitimo į lietuviškas <...>. Vadovaujantys darbuotojai buvo pradėti keisti darbuotojais lietuviais. <...> Kai kurie draugai užmiršo rusų kalbą. Tokie apolitiniai veiksmai, be abejo, duodavo gerą dirvą buržuaziniam-nacionalistiniam elementui, kuris ėmė kelti galvą“, – piktinosi Sova⁷⁵. MVD miesto skyriaus viršininkas V. Gantarskis, pateikęs keletą pavyzdžių, konstatavo, kad Klaipėdoje „priešiški Berijos kėsiai sukėlė antisovietines ir antirusiškas nuotaikas“⁷⁶. Visa tai patvirtina, kad plačiai proklamuota nacionalinių kadrų iškelimo į vadovaujančius postus kampanija Klaipėdoje buvo suvokta pakankamai tiesmukai, kas sukėlė radikalius kadrų tautinės sudėties pokyčius.

VIII miesto partinėje konferencijoje (1953 09) atvykusio iš Vilniaus LKP CK sekretoriaus K. Liaudžio akivaizdoje stambių miesto įmonių vadovai rusai turėjo pripažinti lietuvių kadrų potencialo stiprinimo būtinybę (tai gali būti traktuotina kaip neišvengiamas prisitaikymo žingsnis). Jūrų prekybos uosto viršininkas Fiodoras Fominas savikritiškai teigė: „Mes dar nepatenkinamai vykdome partijos nurodymus ruošdami ir iškeldami nacionalinius kadrus. Uoste dirba iki 500 lietuvių. Didžioji jų dalis – krovikai ir dirbantys įvairius kitus darbus. Bet mes dar neturime lietuvių vadovaujančiuose postuose. Šį trūkumą reikės pašalinti“⁷⁷. Valstybinio žvejybos tresto valdytojas K. Kulaženko tvirtino manąs, kad „miesto partijos komitetas turįs skirti daugiau dėmesio lietuvių vadovų ruošimui žvejybos pramonei“⁷⁸. Panašius siūlymus matome Baltijos laivų statyklos direktoriaus V. Majorovo kalboje: „Mums siunčia [specialistus – V. S.] iš Taškento, Gorkio, Odesos, Nikolajevo, kai galima juos gauti vietoje. Jūreivystės mokykla ruošia gerus specialistus, bet iš 12 laivų statytojų mes gavome tik vieną lietuvių <...>. Miesto partijos komitetas turi įsikišti, kad mokykla ruošų lietuvių tautybės specialistus“⁷⁹. Režiumuodamas K. Liaudis aiškiai pareiškė: „CK reikalauja, kad politinė veikla vyktų gimtąja kalba. Kad būtų ruošiami savi nacionaliniai kadrai“⁸⁰.

Akivaizdūs prasidėjusių pokyčių rezultatai Klaipėdoje matyti ir iš tokių faktų, kad po 1953 m. vis daugiau lietuvių tautybės asmenų tampa VK ir LKP miesto komiteto skyrių vadovais, be to, tarp partinių konferencijų delegatų lietuvių skaičius nuolat auga, o rusakalbių nuošimtis mažėja.

Priedas

Svarbiausių vykdomosios valdžios pareigūnų mieste sąrašas 1945–1957 m.

LKP miesto komiteto pirmieji sekretoriai: Nikita Tarasov (1945 03 18–1945 06 30), Viktor Nikulin (1945 06 30–1946 11 01), Aleksandr Smirnov (1946 11 01–1950 08 23), Stasys Kondraška (1950 08 23–1951 09 12), Alfonsas Kairelis (1951 09 12–1959 09 17).

LKP miesto komiteto antrieji sekretoriai: Jonas Mikolavičius (1945 03 30–07 16), Tadas Poškus (1945 07 16–1948), V. Kazlauskas (1948 03 14–1950 08 23), Michail Arsentjev (1950 08 23–1963 11 17).

⁷⁴ Протокол № 10..., L. 10–11.

⁷⁵ Протокол № 10..., L. 11.

⁷⁶ Протокол № 10..., L. 26.

⁷⁷ Протокол VIII городской Клайпедской конференции КП(б) Литвы, LYA, F. 3658, Ap. 32, B. 1, L. 7 (toliau – Протокол VIII...).

⁷⁸ Протокол VIII..., L. 36.

⁷⁹ Протокол VIII..., L. 76.

⁸⁰ Протокол VIII..., L. 90.

LKP miesto komiteto sekretoriai: Stasys Jurginis (1949 01 30–1951 08 30), Alfonsas Kairelis (1951 08 30–09 12), Vitoldas Šklėris (1951 09 12–1955 12 11), Povilas Masiokas (1955 12 11–1958 01 14).

VK pirmininkai: Viktoras Bergas (1945 03–1946 11), l. e. p. Vladimir Borodačenko (1946 11–1947 02), l. e. p. Albertas Cibas (1947 02–03), Jonas Kardaševičius (1947 03–1950 07 01), Kazimieras Petrauskas (1950 07 01–1954 09), l. e. p. Aleksej Fedotov (1954 09–1955 04), Vaclovas Prekevičius (1955 04–1956 09 01), Pranas Idzelis (1956 09–1957 11), Anicetas Bagdonas (1957 11–1963 02).

VK pirmininko pavaduotojai: Nikolaj Matvejev (1945 05–1946 04), Vladimir Borodačenko (1946 04–1946 11, 1947 02–05), l. e. p. Michailas Belišnas (1946 11–1947 02), Ivan Sinycin (1947 05–1951 08), l. e. p. Andrej Šurubur (1951 09–11), Boris Lichota (1951 11–1952 11), Boris Šijanov (1952 12–1954 06), Aleksej Fedotov (1954 06–1957 02), Anicetas Bagdonas (1957 02–11).

VK pirmininko pavaduotojai: Leonas Petrėnas (1945 10–?), Pranas Kontrimavičius (1948?–1950 01), Vincas Daukantas (1950 01–1950 12), Samson Ovanesov (1951 01–1953 05), Kazimieras Zimkus (1953 05–1954 02), Teofilis Žašytis (1954 05–1956 01), Jonas Garunkštis (1956 01–1961 03).

VK sekretoriai: Albinas Griška (1945 05–07), Ivan Petuchov (1945 07–1946 02), Vytautas Buivydas (1946 02–08), Leiba Lazarevas (1946 08–1947 07), Andrej Charin (1947 07–12), Viktoras Lukoševičius (1947 12–1949 08), l. e. p. Maša Gilienė (1949 08–10), Viktor Konevskich (1949 10–1951 01), Juozas Bugaila (1951 01–1953 03), Marija Čižauskaitė (1953 03–1963 01).

The executive and the personnel policy in the city of Klaipėda in 1945–1957

Summary

The paper aims to examine a history of the local executive authorities in the city of Klaipėda in 1945–1957. It takes up with an organizational structure of these authorities which comprised the local party organization (party structure) and the local Soviet (Soviet structure) with its Executive committee.

The first authority in the post-war Klaipėda was military one. It bossed around till 1946 limiting the functions of the civil authorities. Moreover, functional action of the executive in the first postwar years was rather complicated in that functions of both executive institutions were not definitely regulated. Besides, lack of professional administration officers was obvious while many of them merely weren't suitably prepared.

The paper also analyses some aspects of the staff policy in the local authorities. It was settled that displacement of the first secretary of local Party committee and chairperson of Executive committee, occurred in 1946, was result of Lithuanian Communist Party Central Committee campaign, associated with the staff selection policy of USSR Communist Party Lithuanian Bureau. Analogical alterations in 1950 are associated with administrative-territorial reform realized in Lithuania. From official sources it appears that decisions of the 5th plenum of Lithuanian Communist Party Central Committee in 1953, provoked by Lavrenty Beria note, were not reversed after Beria's exception in Moscow and this enabled to realise a campaign of turning up into key positions so-called "national staff". Massive replacement of the Russian nomenclature by the Lithuanians and lithuanianising of local party organization, however, instigated inadequate reaction of both the Russians and the Lithuanians because forthright consciousness of this widely proclaimed campaign in Klaipėda formed "anti-Soviet and anti-Russian spirits".